

Диссертациялык кеңештин эксперттинин корутундусу

Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Б. Джамгерчинов атындагы Тарых, археология жана этнология институтуна караштуу Д 07.23.671 диссертациялык кеңештин эксперти тарых илимдеринин доктору, профессор **Ормушев Асан Сулаймановичтин** Роза Абдыкулованын диссертациясы боюнча “**Осмон мамлекети менен Орто Азиянын дипломатиялык байланыштары (XIX кылымдын экинчи жарымы-XX кылымдын башы)**” темадагы тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденүүдөгү 07.00.02-Ата мекен тарыхы; 07.00.03-жалпы тарых адистиги боюнча изденүүчү тарабынан жазылган диссертациянын кол жазмасын карап чыгып, төмөнкүдөй корутундуга келди:

1. Диссертациялык кеңешке диссертацияларды коргоого кабыл алуу укугу берилген адистикке иштин дал келиши.

Сунуш кылынган кандидаттык диссертация диссертациялык кеңештин профилине туура келет. Иште 07.00.02–Ата мекен тарыхы; 07.00.03–жалпы тарых адистигинин паспортуна толук жооп берүүчү Осмон мамлекети менен Орто Азиянын XIX-XX кылымдын башындагы дипломатиялык байланыштарына изилдөө жүргүзүлөт.

2. Иштин максаты катары Осмон мамлекети менен Орто Азиянын ортосундагы байланыштарды ар түрдүү аспектте колго алуу, аталган аймактардын саясий абалы, султандык бийликтин Орто Азия багытында жүргүзгөн саясаты жана дипломатиялык аракеттери, ошол эле убакта мындагы өлкөлөрдүн жана калктардын аларга жасаган мамилелерин талдоо эсептелет.

Коюлган максат диссертацияда төмөндөгү милдеттерди аткаруу менен чечилген:

1. Диссертациялык изилдөөнүн көйгөйлөрүнүн изилдениш деңгээлин аныктоо жана XIX-XX кылымдын башындагы Осмон мамлекети менен Орто Азия байланышынын тарыхнаамасын талдоого алуу (I бап);
2. Изилдөөнүн булактаануусун жана изилдөөнүн методдорун аныктоо (II бап);
3. XIX-XX к. башындагы Осмон мамлекети менен Орто Азиядагы саясий кырдаалга баа берүү жана эки тараптуу мамилелердин даража, деңгээлин жана көздөгөн максатын баалоо (III бап);
4. Осмон мамлекети менен Орто Азиянын ортосундагы саясий жана экономикалык байланыштарга илимий талдоо (IV бап);

Коюлган милдеттерге ылайык максатка жетүүдө изденүүчү илимий адабияттардагы маалыматтарды сындап, талдоо жүргүзүүнүн натыйжасында жаңы маалыматтарды ала алган.

Диссертациянын изилдөө объектиси диссертациянын максаттарына жана

милдеттерине ылайык келет. Изилдөө методдору диссертациянын ар бир милдеттерине дал келүү менен изилдөө жүргүзүлгөн.

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу

Изилдөөгө алынып жаткан илимий иштин азыркы учурга чейин жеткиликтүү деңгээлде иликтенбей, айрым маселелердин изилдөөчүлөрдүн көз жаздымында калып, илимий айлампага киргизилбей келе жаткандыгы көңүлдү бурат. Алардын бири Осмон мамлекети болуп эсептелет. XIX-XX кылымдын башында Орто Азиянын тарыхынын изилденишинде көбүнесе Англия менен Россия империясынын теңтайлашуусу колго алынып келинген. Осмон мамлекетинин жасаган саясаты дээрлик изилдөөгө алынган эмес. Изденүүчү аталган доорлордогу Орто Азия менен Осмон мамлекетинин өз ара дипломатиялык байланышын түрк тарыхнаамасы жана түрк архив документтери менен биргеликте батыш тилдериндеги изилдөөлөрдү да талдоого алып, жаңы натыйжаларды ала алган.

3. Илимий натыйжалар

Иште тарых илимдеринин өнүгүшү үчүн бир кыйла мааниге ээ төмөндөгүдөй илимий негизделген жаңы теориялык натыйжалар келтирилген:

3.1. Алынган натыйжаларда XIX-XX кылымдын башындагы Осмон мамлекети менен Орто Азиянын байланыштары тууралуу Стамбул шаарындагы султандык архив даректери пайдаланылган. Жогоруда көрсөтүлгөн хронологиялык чекте саясий, экономикалык, диний жана маданий багыттарда өз ара байланыштары тууралуу жаңы маалыматтар алынып, кыргыз тарыхына, жалпы Орто Азия тарыхына жаңы тарыхый маалыматтар сунулган.

3.2. Илимий натыйжаларды алууда изденүүчү султандык архив материалдарын пайдаланган. Изденүүчү алгач архив булактарын талдап, андагы маалыматтар менен илимий жазылган тарыхнаамалардагы жана булактык база болгон башка эмгектердеги маалыматтар менен салыштыруунун натыйжасында бир нече жыйынтыктарга келген.

3.3. Иштин теориялык маанисинде Осмон мамлекети менен Орто Азиянын байланыштары тууралуу алынган маалыматтар Орто Азиянын тарыхында аталган доордун тарыхынын концепциясын байыта алат.

3.4. Квалификациялык белгилерге туура келиши. Диссертациялык иш мүнөзү боюнча илимий жоболорду камтыйт. Алынган жаңы маалыматтар тарых тармагынын алкагында колдонууга жарайт.

4. Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү

Изденүүчүнүн илимий ишинде тарых илиминин өнүгүшүнө салым кошо алган жаңы илимий жыйынтыктар чыгарылган. Болжол менен жети жүз жылдай жашаган Осмон мамлекетинин архивдик системасында Орто Азия хандыктары менен дипломатиялык байланышты айгинелеген документтердин негизинде алардын байланыштарынын өз ара

деңгээли жана алардын тарыхындагы орду ар тараптуу изилденип, илимий баа берилген.

Диссертациянын материалдарын ишке ашыруу. Диссертациянын илимий жаңылыктары, практикалык мааниси менен жоболору бири-бирине шайкеш келет. Илимий иштин негизги илимий жыйынтыктарын Орто Азиянын, анын ичинде Кыргызстандын XIX-XX кылымдын башындагы тарыхын изилдөөдө колдонууну сунуштайбыз. Муну менен катар методикалык окуу куралдарын, көрсөтмөлөрдү даярдоодо пайдаланууга болот.

5. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши

Диссертациянын кол жазмасына карата идентивдүү эки тилде (кыргыз, орус) даярдалган автореферат диссертациянын мазмунуна, анда коюлган изилдөөнүн максаттарына жана милдеттерине дал келет.

6. Эскертүүлөр:

1. Кыргыз Республикасынын Атайын Кенеш тартиби боюнча Киришүү 4-6 беттен ашпоо керек.
2. Киришүүнүн төртүнчү бетинде жайгашкан актуалдуулугуна тактоо киргизүү керек. Бешинчи, алтынчы беттерде изилдөөнүн милдеттери менен жаңылыгында кайталоо кездешет.
3. Алтынчы, жетинчи беттерде илимий жаңылыгы илимий негизде, тактап жазуу сунушталат (кайталоолор көп). Төрт жаңылык болсо жетиштүү.
4. Элүү төртүнчү беттеги изилдөөнүн объектисин, предметин тактоо керек. Экөөнө тең бирдей түшүнүк берилген.
5. 64-68-бетке чейин Орто Азия жөнүндө эч бир маалымат жок. (Ашыкча маалымат берилген). 77-78-беттерде 3.2.де, 121-бетте 4.3. бөлүмдө техникалык каталар кездешет.

7. Сунуштар:

1. Орто Азия географиялык аймагын ачыктап коюусу зарыл.
2. 1-баптын барагын азайтуу керек. Кыскартуу талап кылынат.
3. Диссертация 150 беттен ашпоосу керек.

8. Сунуштамалар:

1. Жетектөөчү мекеме катары: К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетин;
2. Расмий оппоненттер катары: Тарых илимдеринин доктору, доцент Абдалиева Гульзада Кошоевнаны сунуштайм.

9. Корутунду:

1-корутунду. Революцияга чейинки тарыхнаамеде Осмон мамлекети менен Орто Азия ортосундагы мамилелер М.А. Терентьевдин, В. П. Сальковдун эмгектеринде

сүрөттөлүп, авторлор 1898-жылдагы Анжиян көтөрүлүшү, хандыктар мезгилиндеги дипломатиялык байланыштар туурасында учкай гана маалымат берип өтүшкөн. Осмон-Орто Азия ортосундагы дипломатиялык байланыштарды кеңири сүрөттөгөн эмгектер жарык көргөн эмес. Буга карабастан революцияга чейинки доордогу эмгектерди булакнаамалык, тарыхнаамалык таризде карап, анализдей алган.

2-корутунду. Советтик тарыхнаамеде идеологиялык багыттан улам Осмон империясы менен Орто Азиянын ортосундагы дипломатиялык байланыштарды өз алдынча изилдөө объекти катары изилдеген изилдөөчүлөр саналуу гана болгон. Көбүнесе Орто Азиянын XIX-XX кылымдын башындагы абалына жүргүзүлгөн изилдөөлөр Россия менен Англиянын саясатына ыкталып, калган объекттер көз жаздымда калып кеткен. Буга карабастан Россия менен Англиянын Орто Азия саясатына байланышкан тарыхнаамалардын ичинен Анжиян көтөрүлүшү, Хижаз темир жолу жана 1916-жылдагы улуттук-боштондук кыймылга байланышкан султандык бийлик сымал кээ бир спецификалык темаларга жана окуяларга изилдөө жүргүзүлгөндүгүн толук жаңы деп баалоого болот.

3-корутунду. Орто Азия мамлекеттеринин эгемендүүлүгүн алгандан кийинки мезгилде каралып жаткан илимий маселени изилдөө жаңы этапка багыт алгандыгын белгилеп кетүү керек. Түркия мамлекети Орто Азия мамлекеттеринин эгемендүүлүгүн алгачкылардан болуп таануу менен катар, илимий чөйрөдө түрк тектүү элдердин тарыхын жана тарыхый байланыштарын изилдөөгө кеңири жол ачылды. Ар бир Орто Азия мамлекети XIX кылымдын экинчи жарымы XX кылымдын башындагы дипломатиялык мамилелери маселесинде совет жана революцияга чейинки доордун тарыхнаамасына салыштырмалуу абдан актуалдуу тарыхый маселенин бирине айланганы, акыркы отуз жылдын ичинде илимий макалалар, эмгектер жарыяланганы мунун бир далили катары көрүнүп турат. Диссертант аларды изилдөөсүндө толук пайдаланып, негизинен жаңы илимий жыйынтыктарды алууга жетишкен.

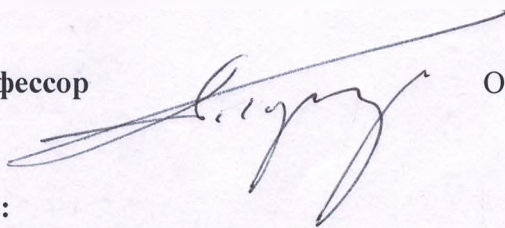
4-корутунду. Алынган маалыматтарга ылайык Осмон мамлекетинин архив системасынын абдан бекем пайдубалы болгон жана андагы Орто Азияга тиешелүү архив документтеринен көптөгөн маалыматтарды ала алган. Натыйжада диссертант султандык архив документтери Орто Азиянын саясий, экономикалык жана маданий тарыхынын илим айлампасына жаңылык киргизип, жаңы илимий жыйынтыктар алынган.

5-корутунду. Изденүүчү изилдөө темасынын негизги булактык базасын осмон тилинде, араб алфавитинде жазылган архив булактары түзгөндүктөн алгач алардын мазмунун түшүнүп-андоодо аталган тилдин жана Осмон мамлекетинин эпистолярдык жанрынын өзгөчөлүктөрүн таанып-билүү аракетин жасаган. Архив даректерин түшүнүүдө осмон тилинин сөздүктөрүн пайдаланган. Диссертант султандык бийликтин расмий жазышмаларындагы өзгөчөлүктөрдү, андагы сөз айкаштарын, тарыхый фразаларды, тарыхый географиялык аталыштарды тактоодо осмон дипломатиялык тилине байланышкан эмгектерди пайдаланган. Атүгүл архив документтин кайсы тарыхка тиешелүү экенин

тактоодо мусулман жыл сүрөсүн юлиан календарына өткөрүү боюнча маалыматтарды камтыган атайын жарыяланган усулдук эмгектерди колдонгон.

10. **Диссертациялык кеңештин эксперти сунуш кылынган документтерди карап чыгып, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Б. Джамгерчинов атындагы Тарых, археология жана этнология институтуна караштуу Д 07.23.671 диссертациялык кеңешине адистиги боюнча 07.00.02-Ата мекен тарыхы; 07.00.03–жалпы тарых адистиги боюнча тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн “Осмон мамлекети менен Орто Азиянын дипломатиялык байланыштары (XIX кылымдын экинчи жарымы - XX кылымдын башы)” деген темадагы диссертацияны кабыл алууну сунуш кылат.**

Эксперт,
тарых илимдеринин доктору, профессор

Ормушев А.С.

Эксперттин колун тастыктаймын:

Д. 07.23.671 Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
тарых илимдеринин доктору

Карыева А.К.

08.10.2024